

Staro sajmište

Nikola Šuica, istoričar umetnosti

Jelena Savić, studentkinja androgogije, romske nacionalnosti

šetnja i razgovor na Starom sajmistu, decembra 2008 (transkript)

Nikola Šuica: Ja sam Nikola Šuica.

Jelena Savić: Jelena Savić.

Nikola Šujica: Jelena, drago mi je. Jelena i ja ćemo se prošetati po jednoj teritorijalno zanimljivoj zoni – opasnog prostora – i to krajnje opasnog prostora u smislu *zaboravljanja*, pre svega. O Beogradu u XXI veku, ovakav kakvim ga mi doživljavamo i kakav je rastresit, može se i urbanistički i situaciono reći da je *istovaren* i sa svojim stanovništvom i sa svojim nepravilnostima, pogotovo u poslednjih petnaest, dvadeset godina. Ovaj teren, gde se mi sada nalazimo je poznat kao Staro sajmište, topografski pojam sa leve obale Save prema blokovima Novog Beograda i prema Zemunu. Staro sajmište očigledno, sa ovim parkiranim automobilima, koje mi sada posmatramo okolo, sada služi kao neka vrsta priručnog ambijenta, prostora za snalaženje. Beograd je postao upravo to. Beograd, kao slika grada, zapravo je nešto što nema veze s gradom koji funkcioniše. Poslednjih desetak godina, a pogotovu tokom devedesetih, Beograd je postao naseobina u nekom starinskom smislu. Ne u starinskom smislu devetnaestog veka ili nekog nasleđa, već naseobina u neolitskom smislu, jer divljaštvo, vrste nasilja i sve što je Beograd pretrpeo od poznih 80-ih godina, početkom 90-ih i ratova bivše jugoslovenske federacije odrazili su se na način na koji mi danas možemo da doživljavamo (grad) samo kao neku vrstu smetnje, sem kada mirujemo. Ovo je jedno od mesta mirovanja, ali na žalost ne i mesto za odmor.

Beogradski sajam ili Staro sajmište javio se na planu nečega što je bilo trasirano još od početka 30-ih godina. Još uvek je Kraljevinom Jugoslavijom na prestolu vladao kralj Aleksandar, Aleksandar Ujedinitelj, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. U izvesnom smislu i prestonica samog Beograda u usponu morala je da dobije jednu teritoriju ili mesto gde će se ideja modernog, ideja trgovanja ili razmene pokazati u svojoj punoj dimenziji. Jedno od takvih mesta, jedino takvo mesto, zamišljeno je tokom '20-ih godina, a početkom '30-ih je počela sama gradnja. Uzori svega onoga kako napraviti Sajmište, kako napraviti internacionalni vašar trgovine, poslovnih ugovora i svega ostalog što je tadašnja još uvek mlada Kraljevina Jugoslavija pokušavala da uspostavi na evropskoj matrici, svega onoga šta je povezivanje i šta je ideja modernog ili ideja napretka nosila tokom dvadesetih ili tridesetih godina, stekli su se upravo na ovom terenu, koji je sada utišan, koji je sada parking prostor i

koji je na jedan potpuno drugačiji način istovaren i sa svojim arhitektonskim mestima, objektima i sa svojom neuređenošću.

Danas se često prave paralele između toga da je život neuređen i da je današnja savremena kultura i savremena umetnost isto tako metež izvanredno zanimljivih repera za koje se mi vezujemo bilo u pozorištu, likovnim umetnostima ili književnosti, ali to je i činjenica jednog novog nereda, nove neuređenosti onoga što je dolazilo posle modernog, posle modernizma. Ovaj toranj sa betonskim gredama koje se pružaju prema gore trebalo je da bude neka vrsta igle, središnje tačke za vrlo pažljivo izvedeno konstruisanje paviljonskih prostora, nečega što je Beograd dobio 1937. godine. Naime 1937, 11. Septembra – taj datum od sada ostaje za navek kao kalendarski datum za mnogo štošta – svečano su otvoreni paviljoni, tada još uvek u gradnji, velikog Sajmišta Beograda na kom se mi nalazimo sada. Da li ste vi dolazili na Sajmište?

Jelena Savić: Ovde sam prvi put. Živim u Zemunu.

Nikola Šuica: Vi možda prolazite kao veliki broj stanovnika i ljudi koji decenijama ovde ili dolaze ili posećuju Beograd ali ne primećuju ovu zonu, negativnu zonu, jasno je zašto i zbog čega ... Sam toranj Starog sajmišta kasnije je dobio naziv Zemunski jer ovo je i pripadalo Opštini Zemun. Svi koji prolaze reku Savu i pogledaju u Železnički most ili Stari, gvozdeni most, naći će neku vrstu sličnosti sa samom strukturom ovog tornja. Taj mrežasti preplet koji je oličenje konstruktivnog, vrlo svedenog načina, dostojanstvenog postavljanja arhitekture u gradovima, gde su objekti kao mostovi, kao što su ove sabirne, javne zgrade imale funkciju koja bi morala biti iskorišćena za najširu publiku. Nekih pedeset kvadratnih metara u samoj kružnoj prostoriji prstena koji se nalazi ispod samog tornja bio je izložbeni prostor.

Jelena Savić Da li je ovaj (prednji) deo postojao i tada?

Nikola Šuica: Jeste. To je bio pristup... Izgledao je kao ziguat ili kao stare vavilonske zgrade. Danas kad se govori o velikim sajmovima, Svetskim izložbama, govori se o trgovini. Svetski trgovinski centar, koji je nestao tog 11. septembra 2001. godine, bio je mesto trgovačke ponude, sa najrazličitijim zastupništvima, firmama... Beograd je, mada ovaj izgled u 21. veku ne može da nam to dočara, trebalo da upravo ovom mestu da takvu namenu. Pokušaj da Beograd oponaša Budimpeštu ili okolne gradove, Sofiju, Beč i ostale velike zapadnoevropske gradove – Minhen, Pariz, London, bio je pokušaj da se napravi prostor za veliku Svetsku izložbu. Izložbe različitih zanata, domašaja tehnike, modernizam i dvadeseti vek je često vezan za tehniku (imamo tehniku pokretne slike, jer mi zahvaljujući kameri razgovaramo i prenosimo se u neku drugu vrstu prostora) i to je nešto što je u dvadesetom veku ova beogradska lokacija ponudila.

Možemo da obiđemo, oko same centralne zgrade Sajmišta koju su arhitekthe Tatić i Sekulić projektovale 1937. godine, kao što su projektovale i jedan broj paviljona. Kao i na svim Svetskim izložbama svaki paviljon je pripadao nekoj državi. Osnivanje, ako govorimo o tome šta je Svetska izložba, počelo je kao moda i kao obaveza razvijenih društava negde 1851. godine. To se dogodilo u parku. Sada je i ovo jedan neuređen «park». Dok stojimo na ovoj vegetaciji koja se nalazi između tragova života, tragova koji zauzimaju neke od ovih raštrkanih građevina sa strane, možemo da se zapitamo ne samo ko sada ovde živi, vrlo spontano, jer ovde se vodi običan život, verovatno neko greje peć sada u zimskom periodu, tu su deca koja se igraju, tu su napušteni psi, međutim ako se gleda u celini mi se nalazimo na topografskoj crti koja je središte Beograda. Ukoliko bi se Beograd obuhvatio urbanim promenama i sa svojim intervencijama koje su se zbivale tokom decenija ovo i jeste jedan od topografskih centara Beograda. Ali pogledajte koliko su konture ovih paviljona, evo i ove građevine ovde koja je očigledno pretvorena u neku vrstu stambenog naselja, zapravo neka vrsta naknadne intervencije. Ona je urađena vrlo spontano, bez nekakvih ulaganja i to je nešto što može da se vidi. Stanovnici su ovde ilegalno, dobar deo njihovih stanarskih prava nije regulisan. Ne govorim iz pozicije toga šta je pravilno stanovanje, ovo je прибежиште generacijama za mnoge porodice ali ne samo za porodice, u ostacima nekadašnjih izložbenih paviljona Češkoslovačke, Italije (Palazzo Italia - tako se i zvao 1938.), Nemačke koji je razrušen itd. Tu su zapravo ostaci jednog neverovatnog pritiska koji se zbio između 1941. posle bombardovanja Beograda kada su neki paviljoni oštećeni i 1945. i kraja Drugog svetskog rata.

Sve te ideje koje su Svetske izložbe imale i sve mogućnosti tehnoloških napredaka koji su prikazivani, i poljoprivreda i tekstilna industrija i sve ostalo što je gostovalo u svrhu predstavljanja država, možemo da zamislamo samo u smislu nekog vremeplova, jer mi se nalazimo u jedno ruševnom i potpuno opustošenom ambijentu koji jeste odlika nečega što je dvadeseti vek nosio. Prvi televizijski signal u ovom delu Evrope emitovan je 1938. Godine u holandskom paviljonu koji se ovde nalazio. To je bio Philips, i danas velika firma. I to je bilo zapanjujuće, sve agencije prenele su tu vest, kao što danas možemo da govorimo o drugim medijskim komunikacijama, spektaklima, optičkim kablovima i sl.

Količina nečega što je ostalo nepromenjeno je mnogo veća, kao naslojeno vreme, vreme od '45. godine na ovamo, nego što je taj vrlo kratak period najnegativnije istorije koje je zadesio ovu topografiju. Konkretno, 1941. posle bombardovanja i objavljivanja rata Kraljevini Jugoslaviji nemački Vermaht i Treći rajht dolazi i motorizovano posle bombardovanja i zauzima ovaj deo. Komanda Beograda je bila delom na Obilićevom vencu, a delom na Starom sajmištu, gde Gestapo osniva jedan od onih mehanizama za satiranje nepoželjnog ljudstva. Ogroman broj pre svega Jevreja, Roma i Srba iz Banata ulazi u sabirni centar. Jedna spomen ploča i jedan vajarski rad obleležili su taj zastrašujući period. O broju žrtava ćemo govoriti kasnije. Ono što je za Minhen Dahau, ili za Krakov Aušvic, to je za Beograd Staro sajmište.

Ovo je bilo velepno, zastave su se vijorile, beton, uređene aleje, ruže, evo pogledajte, sada je potpuno zatvoreno mada pripada umetničkim ateljeima. To je drugi deo price koji ćemo kasnije naznačiti. Danas je Staro sajmište preokupirano različitim predstavništvima, servisima za automobilske firme Opel, Reno... Ali kao da je zaboravljena količina i intenzitet jednog preživljenog perioda, za mnoge i nedoživljenog do kraja, jer količina žrtava ovde je gotovo neverovatna.

Svi ovi tereni oko kojih se sada odvija običan život, život iz prikrajka, neobeležena prošlost koja ovde sudeluje, jesu teme koje se otvaraju prema svima nama. Poslednjih godina krenula je inicijativa, vrlo značajna, predvodjena i Savezom Jevrejskih opstina Srbije i gradskim vlastima Beograda da čitava teritorija dobije neku vrstu Memorijalnog centra. Tokom dva bombardovanja Beograda - 1941. godine kada je Sajmište ukinuto i 1944., a to su američki «liberejtori», eskadrile bombardera koji su oktobra '44. godine pri oslobodjenju Beograda

potpuno tapacirali pojedine delove grada – jedan deo paviljona, rumunski, nemački, potpuno su izgoreli, do temelja. Tad je i logor prestao da postoji.

Jedan deo literature koja se osvrće prema holokaustu, knjiga Davida Albaharija našeg značajnog književnika, «Gec i Majer», govori o dvojici vozača Saurer kamiona. To je bio patent sa kraja '41. i početka '42. godine, da bi se došlo do potpunog rešenja jevrejskog pitanja što se u Beogradu i dogodilo krajem 42. godine. Saurer track je bio mehanizam za inverzno dovođenje gasa isparenja, nalik na ciklon B. Prevoženi su, što je najstrašnije, žene, deca i stari ljudi odavde iz Sajmišta, do Jajinca gde su samo izručivani iz kamiona. To je bila praksa koja je krenula iz Beograda i koja je primenjivana u Ukrajini i nekim drugim okupiranim zonama. Ovde možemo da priđemo jednom od dva memorijalna obeležja.

Činjenica je da je Sajmište sad mesto gde se otvaraju noćni klubovi i diskoteke. Mnogo je durgaćija verzija istorije koja se naslojila tokom proteklih pedeset godina nego taj užasavajući negativni period tog negativnog prostora koji je Sajmište postalo. Pogledajte sada, mi imamo skretnice, skverove i mesta gde su pojedini paviljoni bili gde su izlagana različita dobra. Možemo da pretpostavimo da je tu bila aleja zastava, svetlosnih efekata što je u to isto vreme 1939. godine učinjeno u Americi u Njujorku. Jedna od najznačajnijih Svetskih izložbi, Beograd tada nije imao Svetsku izložbu, ali je imao Svetske sajmove, bila je izložba 1939. pa se produžila na sledeću 1940. Drugi svetski rat je i počeo napadom na Poljsku, ali u Americi na mestu Flushing Meadows u Queensu u Njujorku napravljena je izložba pod nazivom Svet sutrašnjice. Ideja tih velikih izložbi nije bila samo pokazati narodna dobra i radinost već ići u korak sa vremenom, ići u korak sa budućnošću, projektovati pozitivnu budućnost. I to je bio jedan imperativ, vođenje jedne vrste neimenovane, neizrečene, globalne politike koja je, nazalost, zahvatila i totalitarne režime kao što su nacistička Nemačka i Sovjetski Savez u doba Staljina.

Postoji jedna vrlo neprecizna statistika koliko je ljudi došlo i prošlo kroz Sajmište. Neki su na sreću i preživeli, ali veliki broj Jevreja i Roma je tu dočekao svoj konačni čas.

Jelena Savić Ovde piše preko četrdeset hiljada.

Nikola Šuica Smatra se da je preko četrdeset osam hiljada ljudi stradalo, po nekim novim statistikama, od toga negde oko deset hiljada Jevreja. Ono što sada možemo da pogledamo je spomen obeležje koje je uradio vajar, profesor Miša Popović. Nalazi se odmah iza baraka koje su vrlo živopisne, kao ostaci nekog maltene devetnaestovekovnog načina odlaganja. To su šupe ili bočne prostorije u kojima može da se drži alat ili stare stvari. Tu je Gestapo držao ćelije za mučenja ako već nije dolazilo do samog čina smaknuća.

Interesantno je da je toranj Sajmišta, koji je dominirao beogradskom arhitekturom, danas vrlo malen. Ako se silazi sa jednog od mostova, Gazele ili Brankovog mosta, taj negativni prostor, taj ugašeni prostor, bez svetla, deluje kao nešto što je potpuno zapušteno, skrajnuto iz pamćenja i možda je ta činjenica da je pamćenje nešto što bi trebalo na različite načine negovati, ne samo pripovestima za decu, problem s kojim se mi suočavamo kada hodamo ovim teritorijama. Na 21.000 kvadratnih metara pružali su se izložbeni prostori. Sve je to pretvoreno, i to je jedinstven slučaj u istoriji evropskih gradova uopšte, da je sajamski, izložbeni prostor korišćen kao logor.

Jelena Savić: Strašno je što to sada stoji tako. Tu žive ljudi... to izgleda tako kako izgleda i kako da se ništa nije desilo.

Nikola Šuica: Ta količina negativnog pamćenja ili zaboravljanja je nešto sa čime se suočavaju različite generacije. Brzo zaboravljanje. Pa evo i sada, poslednjih sezona u Republici Srbiji, pokreću se različita pitanja o tome koliko i šta možemo da zapamtimo čak i iz najnovije, najneposrednije prošlosti, ono što je bilo prethodno a to su bile devedesete, ili juče šta više.

Između '46. i '50. godine paviljoni, ove ruševine, pripali su Udruženju likovnih umetnika Srbije. Tako da postoji jedna intenzivna i paralelna istorija. Imamo umetničku prošlost, značajne stvaraoce, koji su i po svojim veštinama i svom pristupu zaduzili ovdašnju kulturu, kako god bili ideološki opredeljeni, čijim su prisustvom ideja slobode, kreacija i sopstveno liberalno postojanje, bili projektovani. Čak je i čuvena predstava «Čekajući Godoa», Semjuela Beketa, izvedena u prevodu na srpski, 1955. u ateljeu Miće Popovića u paviljonu Italije, gde su i dan danas devet ili deset umetničkih ateljea ljudi kojima propadaju te prostori.

Gledano po ostacima moderne arhitekture Starog sajmišta ovo je (Paviljon Italije) možda jedan od najmanje oštećenih, najmanje izmenjenih paviljona, mada jeste izmenjen paviljon i on je stecište različitih savremenih umetnika koji na ostacima ateljea umetnika iz pedesetih godina nastavljaju da rade i dan danas ovde. Ali količina zapuštenosti ostataka toga je evidentna.

Jelena Savić: Što govori o statusu naših umetnika.

Nikola Šuica: Jednim delom, ali s druge strane umetnici znaju da se brinu o sebi.

Da li je termin negativni prostor za Staro sajmište odgovarajući, kako vam se čini? Obzirom da je taj prostor jednostavno zaboravljen, a nalazimo se u središtu grada.

Jelena Savić: Čudno je... to da se niko ne bavi ovim prostorom. I opet tu žive neki zaboravljeni ljudi.

Nikola Šuica: Skrajnuti, socijalno ugroženi...

Jelena Savić: I to je jako tužno. Zastrašujuće je da ja živim u Beogradu ali da nisam nikada imala priliku da dođem ovde niti sa školom niti... Prolazim stalno Brankovim mostom...Vidim samo obrise nekoliko zgrada.

Nikola Šuica: Ipak, da ispravim, bave se ljudi na različite načine, bave se i analizom mesta, dolazi se i do nekih istorijskih podataka. Nedavno se pojavila jedna monografija o holokaustu u Srbiji, prevod monografije nemačkog istoričara Valtera Manoša koja je pisana devedesetih godina. U toj knjizi velika dva poglavlja posvećena su satiranju i nestajanju ljudi na ovom mestu. Fotografije su oskudne i u lošoj rezoluciji ali nude nam predstavu o prostoru, prvom namenskom periodu same zone. Tada nije bilo ove vegetacije, žbunova, nije bilo ničega sličnog. Beograd je na tim fotografijama delovao veoma strogo, mnogo uređenije nego ono što je nama nametnuto i što je deo našeg antropološkog preseka ljudi koji žive na ovom podneblju. Ako se danas govori o sajmu, govori se o pljeskarnicama, roštiljima zabavi. U krajnjem slučaju, svi ti sajmovi imaju crtu tog vašarskog karaktera, ali ovde je pokušano da se ideja projektovane budućnosti, ideja koja je bila globalni zadatak u Americi, zasnuje u Srbiji. Zanimljivo je da je Beograd tada, sa ovim prostorom pokušao da uđe u korak sa tehničkim inovacijama. Danas mi imamo potpuno drugačiju situaciju. Danas je tehnička inovacija uglavnom prisutna kod mladih, klinaca priključeni na Internet. Međutim danas postoje zone zaboravljanja i zone tog od malopre pomenutog negativnog prostora koji su, hteli mi to ili ne, pristutni ovde.

Jelena Savić: Ovo je sada sportski teren.

Nikola Šuica: Da, to su sada sale za tenis ili nekakav noćni klub. Ideja da se uspostavi Muzej tolerancije koja je otpočela od medijske kuće B92 je dočekan različitim tumačenjima. Da li je moguće tolerisati satiranje i uništenje ljudi i da li mi usvajamo zaboravljanje? Da li namerno zaboravljamo, namerno ne vidimo? I to je možda tema Sajmišta.